

VARIA

Bibliopolium

Jonathan Sacks: *Een gebroken wereld heel maken.*

Verantwoordelijk leven in tijden van crisis.

Ford. Hans van der Heiden. Skandalon Uitgeverij B. V., Vught 2016,
ISBN-10: 949218334X, ISBN-13: 978-9492183347, 352 old.

Az 1948-ban született Jonathan Sacks eredetileg angol nyelven megírt könyve *To Heal a Fractured World. The Ethics of Responsibility* címmel jelent meg (Schocken, New York 2006). Hozzám a könyv holland fordítása jutott el, amelynek főcíme majdnem szó szerint megegyezik az eredeti angollal, az alcím viszont már nem. Az angol alcím így hangzana magyar fordításban: *A felelősség etikája*. A holland kiadás fordítója, Hans van der Heiden talán a pontosítás szándékával bővítette ki az alcímet: *Felelős élet krízis idején*.

Jonathan Sacks, Nagy-Britannia egykori főrabbi, akinek könyvei egyaránt nagy sikert arattak mind a zsidó, mind a nem zsidó olvasók körében, a vallások közötti párbeszéd elkötelezett híveként ad hangot azon szilárd meggyőződésének, hogy a teremtő Isten szeretettel adott életet

az embernek, s ezért az embernek kötelessége felelősséget vállalnia embertársaiért és az egész teremtett világért.

Réti János ezt írja róla *A zsidóság nagykövete: Sir Jonathan Sacks, Nagy-Britannia egykori főrabbi*a címmel megjelentetett cikkében:

„Egy úriembert mindig csalhatatlan ízlés, fanyar humor, visszafogott, ugyanakkor céltudatos fellépés, rendíthetetlen elvhűség és persze nagy adag türelem jellemez. Nos, ez az érzékeny, kifinomult, mégis férfiaságot sugárzó és méltóságteljes karaktertípus úgy tűnik, lassan örökre kivész a mindennapjainkból, a nagyobb nyilvánosságot jelentő közéleti fórumoknak pedig talán soha nem is volt igazán része. Hiszen ahogy Lord Shaftesbury, egy vérbeli gentleman mondta: »Aki bé-

kében van önmagával, másokat is békén hagy.« Ám egy igazi, művelt úriember, ez a ritka madár alkalmas lehet arra, hogy gondolataival, emberi tartásával kiközkentse megszokott kényelmükből mindazokat, akiket feszélyez a tömegkultúra langymeleg semmitmondása. Külön szerencse, ha éppen a zsidó világban akad valaki, aki mély gondolataival nem csupán évezredek bölcsességét tükrözi vissza, hanem korszerű nézeteivel és ötleteivel tízezrek életét képes megváltoztatni. Sir Jonathan Sacks ráadásul valódi brit főrend, lord, ami egy zsidó rabbi esetén legalábbis szokatlan.»¹

A fordító, Hans van der Heiden azt jegyzi meg Jonathan Sacks könyvéről, hogy szerinte ez olyan kérdéseket feszeget, amelyekkel a mai társadalom naponta szembesül: ha a társadalomnak igazságosságra és emberségre van szüksége, akkor mennyire terheli az embert a felelősség mindazért, ami történik?

A szerző három nagy részre tagolja könyvet. Az első rész fő témája a felelősségre történő felszólítás, amelyben a zsidóság szociális alapfogalmait magyarázza. A megmagyarázott fogalmakat itt a részletezés igénye nélkül emelném ki: igazságosság, irgalmasság, cselekvő szeretet, szentség (Isten nevének szentsége), a békesség útja és a világ helyreállítása. Jonathan Sacks egészen egyszerű és mindennapi történetekkel világít rá arra, hogy ezen fogalmakról nemcsak beszélni kell, és nemcsak megérteni szükséges azokat, hanem meg is kell élni mindazt, amit ezek a fogalmak tanítanak.

Édesapja temetése döbbsenti rá, hogy a jó cselekedeteink túlélnek minket, noha Shakespeare szerint az általunk elkövetett gonosz él tovább utánunk; Marcus Aurelius szerint pedig velünk együtt temetik majd el minden jótettünket. A temetés előtti napokban, amikor barátai és ismerősei keresték fel őt, az édesapjáról elmesélt történeteik ébresztették rá arra az igazságra, hogy az embertársaink emlékezetében nem az marad meg rólunk, hogy mekkora volt a kérésünk, vagy hogy milyen személygépkocsit vezettünk, hanem az, hogy milyen magatartást tanúsítottunk irányukban, mennyire voltunk érzékenyek szenvedéseire, meddig tartottunk ki mellettük, és arra is, hogy a legnagyobb jó cselekedetünknek abban kell megnyilvánulnia, hogy képesek vagyunk megajándékozni egymást.

Marx szerint a vallás a nép ópiuma. Kábító hatása van, és elhiteti az emberrel, hogy mindent el kell fogadnia, mindenbe bele kell törődnie, mert minden Isten akarata. Ezért Marx arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy ha a világot meg akarjuk változtatni, akkor a vallásnak el kell tűnnie. Marx azonban nem veszi figyelembe – írja Jonathan Sacks –, hogy Izráel vallása az antik világ egyik paradigmaváltásából született, és pedig abból, hogy az isteni hatalom beavatkozott a történelembe: az erőtlenség és esélytelenek mellé áll, és meghívja az embert, hogy partnereként vállaljon részt az ő szabadításának munkájában. Így az ember olyan társadalom kiépítésére kap feladatot, amelyik az ő igazságosságá-

¹ Ld. *Hírek*, 2017. december 1. *Zsidó.com*, <https://zsido.com/zsidóság-nagykovete-sir-jonathan-sacks-nagy-britannia-egykor-i-forabbija/> (2020. máj. 8.)

nak alapjaira épül. Ábrahám, Mózes, Ámos, Ézsaiás és az utánuk szolgáló próféták sora is ilyen társadalom kiépítése érdekében emelte fel szavát a papság és a királyok előtt.

Hogy mit jelent az irgalmasság, azt semmi sem világítja meg jobban, mint egy haszid történet tanulsága:

„Zsoltárokat az angyalok is tudnak felolvasni, de csak az emberek tudnak a szegényeken segíteni. Az irgalmasság fontosabb, mint a zsoltárok recitálása, mert az angyalok képtelen az irgalmasságra.”²

Maimonidész, a 12. századi zsidó bölcse, filozófus és orvos arról vallott, hogy még soha sem látott olyan zsidó közösséget, ahol ne lett volna pénzalap a szegények megsegítésére. Ezt akkor mondta, amikor a zsidó közösségeket mindenhol üldöztetés fenyegette Európában. Az adakozás kapcsán a szerző itt humorra váltva említi meg, hogy a bölcsek ironikus megjegyzést fűztek a Tóra két ismert történetéhez: amikor Izráel népe a pusztában volt, és Áron arra kérte őket, gyűjtsék össze arany ékszereiket, hogy abból aranyborjút készítsen számukra, hallgattak rá, és készségesen bocsátották rendelkezésére minden ékszereiket. Amikor pedig Mózes szólította fel őket adakozásra, hogy elkészülhessen a szent sátor, annyira lelkesen adakoztak, hogy Mózesnek le kellett állítania az adománygyűjtést. A két történetben az adakozásra való készség a közös vonás. A rabbik később még hozzáfűzték ehhez a megjegyzéshez:

„Ha valaki kegyetlen, és nem ismer együttérzést, ez elég ok arra, hogy kétségbe vonjuk származását.”³

Jonathan Sacks így egészíti ki a rabbik mondását: ha valakiben nincs meg az adakozás készsége, ez azt bizonyítja, hogy nem ismeri a zsidóság etikájának lényegét.

A fogalmi tisztázás rendjén figyelemre méltó, hogy a szerző miként teszi világgossá az igazság fogalmát: a zsidóság számára az igazság érthetetlen az irgalmasság és jogosság fogalmai nélkül. Hogy érthető legyen, miért, ezt egy egyszerű példával szemlélteti: ha adományozok 100 eurót, és a pénzt rendeltetése

² Jonathan Sacks által idézet tanítás forrása: Bulka, Reuven: *Work, Life, Suffering and Death. A Jewish Psychological Perspective through Logotherapy*. Jason Aaronson, Northvale, NJ 1998, 185.

³ „A Midrás Sir hásirim r. 6. mondja: »Az az ajtó, amely nem nyílik meg a szegény előtt, kinyílik az orvos előtt.« Vegye az ember a szívére, hogy ő is kéri minden órában táplálékát a Szenttől, áldassék! – és miként ő kéri, hogy hallgassa meg az ő fohászzkodását és imáját, úgy hallgassa meg ő is a szegények fohását. Szívlelje meg az ember azt is, hogy körforgás ez a világban, mert végül ő vagy a fia, vagy az unokája is odajuthat, hogy alamizsnát kell elfogadnia. Ne jusson eszébe sohasem szívében azt mondani: hogyan csorbíthatnám vagyonomat azzal, hogy szegénynek adjak? Mert tudnia kell, hogy a vagyon nem az övé, hanem csak zálog, hogy teljesítse véle zálogurának akarátát. Ez az osztályrésze minden fáradozásából a földi világon, mint Ézsaiás (58:8.) mondja: »Jár előtted a te igaz tetted«, és a jótett elhárít rossz végzéseket, és meghosszabbítja az életet.» A magyar fordítás forrása: A cedáká jótékonyosság szabályai. In: *Zsidó.com*, <https://zsido.com/fejezetek/a-cedaka-jotekonyossag-szabalyai> (2020. máj. 8.)

szerint használják fel, akkor egy jogos cselekedetet hajtottam végre; ha pedig a 100 eurót nem arra használják fel, amire én szántam, akkor egy irgalmas cselekedetről beszélhetünk. Egy talmudi történet szerint pedig egy római kormányzó, Tineius Rufus kérdezi meg rabbi Akibát:

„Ha a ti istenetek szereti a szegényeket, akkor miért nem viseli gondjukat?»
Rabbi Akiba így válaszol: »Mert mi általuk szabadulunk meg a Gyhenna büntetésétől [arra utal, hogy az irgalmasság kiengesztelést hoz].«⁴

Amikor Jonathan Sacks Isten nevének szentségéről ír, és arról, hogy mit jelent a Nevet megszentelni, ismét történeteket mesél. Janusz Korczak (1878–1942), lengyel zsidó orvos, akit „öreg doktornak” is neveztek, egész életét a gyermekeknek szentelte. Árvaházakat alapított, gyermekpszichológiáról írt könyveket, többek között *A gyermek joga a tisztelethez*⁵ címűt is. Szívesen beszélt arról, hogy az ismeretlen ember mindenik gyermekben mindannyiunk jövőbe vetett reménysége. Amikor eljött az ideje, hogy a reá bízott gyermekek elmenjenek az árvaházból, a következő mondatokkal búcsúzott tőlük:

„Istent nem tudom átadni nektek. Őt nektek kell majd megtalálnotok életetek csendes elmélkedéseinek idején. Az emberek iránti szeretetet sem adhatom nektek, mert nincs szeretet megbocsátás nélkül, és a megbocsátást mindenki maga kell hogy megtanulja cselekedni. Én csupán egy dolgot adhatok nektek: a vágyakozást a jobb élet után, olyan élet után, ahol igazság és jogosság uralkodik. Lehet, hogy ilyen élet még nem létezik, de lehet, hogy holnap majd megvalósulhat, ha igazán vágyakoztok utána.”⁶

1942-ben az árvaház lakóit Varsóból Treblinkába szállítják. Janusz Korczaknak módja lett volna megszökni, de nem él a lehetőséggel. Kétszáz gyermekkel együtt vállalta a halált. Azoktól, akikkel együtt volt életében, nem tudott elszakadni a halálban sem. Így lett élete és halála Isten nevének megszentelése. A gyermekekben Isten arcát látta, akit a világ magára hagyott. Ő élete utolsó pillanatáig megőrizte hitét ebben az Istenben.

A könyv első részének olvasása közben vezet rá a szerző arra, hogy miért adta könyvének ezt a címet, amelyet magyarra így fordíthatnánk: *Egészé tenni az összetört világot*. Ez pedig egy posztbiblikus zsidó *tikun olám* (תיקון עולם) kifejezéssel cseng egybe, amelyet általában így fordítanak: *a világ helyreállítása*.⁷ Jo-

⁴ *Babilóniai Talmud, Baba Batra 10a.*

⁵ Eredeti cím: Korczak, Janusz: *Prawo dziecka do szacunku*. Wydawnictwo J. Mortkowicza Nakład T-Wa Wydawniczego W Warszawie, Warszawa–Kraków 1929. Magyar kiadása: Korczak, Janusz: *A gyermek joga a tisztelethez*. Szerk.: Papp György. Iskolapolgár Alapítvány – Állampolgári Tanulmányok Központja, Budapest 1995.

⁶ Joseph, Sandra (szerk.): *A Voice for the Child. The inspirational words of Janusz Korczak*. Thorsons, London 1999, 144.

⁷ A *tikun olám* meghatározására Háberman Zoltán külön alfejezetet szentel doktori dolgozatában: „Sokan, főleg az Észak-Amerikában élő művelt, progresszív zsidók a *tikun olám* terminológiát használják, ha a szolidaritásról, a felelősségvállalás témájáról vagy ehhez kapcsolódó

nathan Sacks szerint a fogalom eredete a zsidó misztikához kapcsolódik. Nem lehet mindent, ami a vallásossághoz tartozik, pontos meghatározásokkal kifejezni, már csak azért sem, mert a társadalmi kontextus generációról generációra változik.

A tikun olám az a fogalom, amely azt fejezi ki, hogy az ember azért van a világon, mert Valaki akarta azt, és mert egyenként olyan feladatot kaptunk, amelyet csak mi tudunk elvégezni. Nincs két ugyanolyan ember, hely és körülmény. Amit én megtehetek, az egybeesik azzal, amit meg is kell tennem – állítja Jonathan Sacks –, és ezt az ember mai kihívásának is tekinti. Azonban a zsidó misztika szerint a tikun olám mégsem azonos valami szociális segélyprogrammal. A kabbalisták úgy gondolják, hogy a világot nem azáltal állítjuk helyre, hogy betegeket gyógyítunk, vagy eledelet adunk szegényeknek, hanem az imádság által és azzal, hogy betartjuk a parancsolatokat. A misztika nem a testre vagy a világra helyezi a hangsúlyt, hanem a lélekre, és arra, hogy amit az emberi gonoszság rontott el, azt kell nekünk kijavítani. Ebből következik az a gondolat, hogy egyedül az ember Istennek az a teremtménye, aki kreativitása által áldást képes hozni az emberiségre.

Függetlenül attól, hogy a fogalmat milyen szemszögből próbáljuk meghatározni, legyen az teológiai vagy pedig misztikus, amíg fennáll az emberi gonoszság a világban, amíg vannak éhezők és kiszolgáltatottak vagy betegek, addig van

tevékenységekről van szó. A tikun olám fogalmát általában a »világ helyreállításaként« fordítják. Ezt a kifejezést Amerikában sok ember használja, mint pl. Bill Clinton és Barack Obama is választási kampányaik során.

Mivel egy posztbiblikus fogalomról van szó, a tikun olám ugyanúgy nem szerepel a prófétai könyvekben, mint ahogyan nem tartozik a micvák (parancsolatok) közé. Azonban mivel ezt a fogalmat leginkább a társadalmi igazságosság iránti elkötelezettséggel – különös tekintettel a jótékonykodásra – és az önkéntességgel azonosítják, a tikun olám tartalma összeolvadt a cedákával (amelyen ma inkább a szegények anyagi támogatását értik) a g'milut chaszadim cselekedetével, és a cedek (igazságosság) fogalmaival. Jill Jacobs rabbi írása (Jacobs, Jill: A »Tikkun Olam« története. Fordította: Csillag Gábor. <http://pilpul.net/> (letöltve: 2010-01-10) alapján elmondható, hogy az amerikai intellektuális, progresszív zsidóság eltorzította a tikun olám jelentését. Ez olyan tanítás, amely eredetileg a kompromisszumról szólt, a rabbinikus törvények pontosításáról, eredeti értelmük visszaállításáról, és humanizálásáról, továbbá Isten világának misztikus újraösszerakásáról, s ez a furcsa, csak félig megértett fogalom óriási ernyővé lett, amely alá beállhat bárki, aki valamilyen morális aggodalommal vagy pitiáner politikai csodaszerrerrel rendelkezik. Magukat a szavakat nem lehet egykönnyen lefordítani. A »t-k-n« héber igét általában úgy fordítják, hogy »megcsinál«, »megjavít«, de azt is jelentheti, hogy »megalapít«. Az »olam« szót általában világnak fordítják, de jelenthet »örökkévalóság«-ot, különösen a bibliai és egyéb nagyon korai szövegekben. Így a »l'olám« szó a Bibliában, valamint a liturgikus, illetve a modern héberben egyaránt ezt jelenti: »örök« (örökké tartó). Egyes esetekben ugyanis a fizikai világra utal, máskor a társadalmi világra, s megint máskor a megvalósult isteni világ álmára. Mindezek a kérdések egyaránt bonyolulttá és jelentésgazdaggá teszik a »tikkun olám« kifejezést.» Haberman Zoltán: **צדפה és társadalometika**. Ph. D. disszertáció. Témavezető: Dr. Staller Tamás, Ph. D., egyetemi tanár. Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem. Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola, Budapest 2012, 52–53. https://or-zse.hu/phd/Haberman_disszertacio.pdf. (2020. máj. 8.)

mindannyink számára olyan teendő, amelyet csakis mi magunk végezhetünk el imádsággal és felelős cselekedetekkel – írja Jonathan Sacks.

Egy haszid történet szerint egy rabbi annyira elmélyedt a Tóra tanulmányozásában, hogy nem hallotta gyermeke sírását. A rabbi apja azonban ölébe vette síró unokáját, és elaltatta. Amikor pedig fiát még mindig a könyvek fölé hajolva találta, ezt mondta neki: „Nem tudom, mit tanulsz, de ha az téged annyira sükketté tesz, hogy már meg sem hallod egy gyermek sírását, akkor biztos, hogy nem a Tórát tanulmányozod.” Hitben élni azt jelenti, hogy meghallod a szenvedők csendes segélykérését.

A könyv második része a felelősség teológiáját tárgyalja, és az első részben tárgyalt fogalmakat helyezi teológiai megvilágításba.

A felelősség terhére már a Biblia első fejezeteiben olvashatunk. Az őstörténetek központi gondolata – vallja a szerző – a felelősség megszületése. Érdekes gondolatként emeli ki Noé esetét. Noé igaz volt, tökéletes és istenfélő. Mindent úgy cselekedett, ahogyan Isten parancsolta neki. Egy dolgot azonban elfelejtett megtenni: azt, hogy figyelmeztesse kortársait is a bizonyosan bekövetkező természeti katasztrófára, és hogy imádkozzék érettük, amint azt később Ábrahám tette Szodomáért és Gomoráért. Noé – tanítják a bölcsek a Szentírással egybehangzóan – *az Istennel járt* (1Móz 6,9), Ábrahám azonban Isten előtt, és így lett tökéletes (*Járv énelőttem, és légy feddhetetlen!* – 1Móz 17,1). A zsidó néphagyomány szerint Noé az esőköpenyes igaz ember. Két lehetőség van arra, hogy az ember megmelegedjen egy esős éjszakán: vagy felvesz magára egy meleg esőköpenyt, vagy tüzet rak. Az esőköpenyben csak ő fog megmelegedni, a tűz mellett azonban más is megmelegedhet. Noé, az igaz még nem ismerte a kollektív felelősség fogalmát.

Jonathan Sacks szerint Mózes öt könyvében nemcsak a felelősség megszületése követhető nyomon, hanem annak útja is az egyéni felelősségtől a közösségi felelősségig. A felelősség előfeltétele a szabadságunknak. Izráel népe különböző tapasztalatokkal gazdagodik a szabadság felé vezető úton. A szerző pedig ezeket a tapasztalatokat foglalja össze, és mutatja be gazdag teológiai tartalmukat. Itt következő kérdéskörök tisztázásával foglalkozik: Mi az isteni és emberi kezdeményezés? Mi a szent és mi a jó? Mi a jelentősége az egy Istenbe vetett hitnek? Hogyan lehet a rosszat jóvá tenni?

Meglátásom szerint e második rész talán leginkább kiemelkedő gondolata az isteni és emberi kezdeményezés fogalmához kötődik. Ha felületesen olvassuk a Szentírást, úgy tűnik, hogy abban csak Isten szabadító tetteiről, illetve csak az ő kezdeményezéséről van szó, és nem az emberéről. Mintha az üzenet csupán ennyi lenne: Imádkozz, és ne cselekedj! Várj türelemmel, és ne kezdeményezz! Ha Isten akarja, bármi megtörténhet, ha pedig nem, akkor nem. Jonathan Sacks azonban azt állítja, hogy ez nem így van, és két misztikus kifejezés alapján bizonyítja ennek ellenkezőjét. Az egyik kifejezés a „felülről való ébresztés”, a másik pedig ennek ellenkezője: az „alulról való ébresztés”. Az első olyan történés, ahol mindig Isten a kezdeményező, a második pedig egy olyan, ahol mindig az

ember. Az első lehetne „csodának” is nevezni. Ilyen például a tíz csapás és a Sás-tenger kettéválasztása. E történetekkel Isten avatkozik be a természet rendjébe, s bár csodák mennek végbe, az emberi természet változatlan marad. Izráel népe száraz lábbal kel át a Sás-tengeren, de nemsokára siránkozásba és panaszkodásba kezd, majd negyvennapos vándorlás után elkészíti az aranyborjút. A felülről való kezdeményezés megváltoztatja a természet rendjét, de nem az emberi természetet. Az alulról való kezdeményezésből hiányoznak a csoda elemei. Ez nem változtatja meg a természet rendjét, viszont sokkal erőteljesebb hatást gyakorol az emberre. Magát az embert változtatja meg. Amikor Mózes először hozza le a Tízparancsolat kőtábláit, amelyeket Isten uja írt, Mózesen semmi változást nem lehetett látni. Amikor azonban a saját maga által írt kőtáblákat hozza le, akkor sugárzott az arca (2Móz 34,29). Jonathan Sacks észrevétele szerint a zsidóság történelme csodákkal kezdődik, de az emberi felelősségben csúcsosodik ki. Az ember nem azáltal változik meg, amit Isten tesz értünk, hanem azáltal, amit ő maga cselekszik Isten felhívására; és a könyv harmadik része ehhez a gondolathoz kapcsolódik.

A könyv harmadik részében Jonathan Sacks ilyen kérdésekre ad választ: Van-e lehetőség arra, hogy átalakítsuk a szenvedést? Mit jelent az erény káosz-elmélete? Milyenek vagyunk mi, emberek? Ki vagyok én? Milyen összefüggés van az álom és a felelősség között?

A szerző szerint a nyugati társadalmat – és nyugodtan mondhatjuk, hogy a miénket is – leginkább az fenyegeti, hogy kiszolgáltatottnak érzi magát a politikai hatalommal szemben, és a gyűlölet annyira mélyen beegyökeerezett életünkbe, hogy azt már lehetetlen meggyógyítani. Itt Frank D. Roosevelttel szavait idézve nyomatékosítja számunkra, hogy „az egyetlen, amitől félnünk kell, az a rettegés maga”. Majd hozzáteszi: a rettegés egyetlen ellenmérge a felelősségtudat.

„Egy kevés fény, megsemmisíti a sötétséget” – mondták a zsidó misztikusok. Ha sok apró fényt egymás mellé helyezünk, akkor meglátjuk, hogy a reménység nem illúzió, hanem valóság. Nem a gonoszé, az igazságtalanságé az utolsó szó, hanem a reménységé.

John Fitzgerald Kennedy ezt mondta:

„Nem azért vagyunk itt, hogy átkozzuk a sötétséget, hanem hogy meggyújtsuk azt a gyertyát, ami irányíthat bennünket a sötétségen keresztül egy biztonságos és józan jövőbe.”

És mennyire igaza volt.

Jonathan Sacks erre bátorít mindenkit: tedd a tőled telhető legjobbat. Isten csak ennyit kér tőled.

Márton János